

Peder Hansen, Lundby – tradition eller nybrud i bondepolitikken

af Niels Clemmensen

Peder Hansen, fæster i Lundby og agitator på landbopolitikens venstrefløj i 1840'erne, vakte noget postyr bl.a. med sin petition til Roskilde stænderforsamling mod hoveriet. Adjunkt, cand. mag. Niels Clemmensen argumenterer her for, at selv om der er elementer af traditionel bondepolitik i Peder Hansens virke, kan man dog med mere rimelighed karakterisere ham som repræsentant for en ny bondeholdning.

I sin fremstilling af bondepolitikken i 1700-tallets Danmark har Claus Bjørn afdækket en række fællestræk i bondens politiske adfærd. Som sådanne nævnes bl.a., at bondepolitikken var »kortsigtet rettet ind mod forholdene og vilkårene i den øjeblikkelige situation«, mens der ikke findes vidnesbyrd om aktiviteter vendt mod den gældende samfundssorden og dens placering af bonden nederst i systemet. Bonden accepterede således sin plads i hierarkiet, og når han senere i 1840'erne stillede krav om ligestilling med de andre stænder, f.eks. i spørgsmålet om almindelig værnepligt, ser Claus Bjørn heri en afgørende og principiel ændring af bondepolitikken. Der var ganske vist ikke tale om »pludselige brud, men om en langsom omformning af bondeholdningen, der rummede såvel elementer af den traditionelle bondepolitiske opfattelse, som den pegede fremad mod et grundlæggende ændret politisk syn på bondens situation«. Som repræsentant for denne omformning af bondeholdningen peger Claus Bjørn på den jyske stænderdeputerede Ole Kirk, mens agitatoren Peder Hansen, Lundby, ses som et udtryk for den traditionelle bondepolitik, der på dette tidspunkt især skulle være typisk for husmandsklassen: »Det synes som om opdelingen af bondestanden nu slår så stærkt igennem, at de traditionelle træk ved bondepolitisk adfærd nu især kommer til udtryk i husmandsbefolkningen«¹.

Claus Bjørns perspektivering af 1840'ernes bondebevægelse rejser en række spørgsmål om brud og kontinuitet, som fortjener nærmere overve-

1. Claus Bjørn: *Bonde Herremand Konge – Bonden i 1700-tallets Danmark*, 1981, s. 72ff.

jelse, navnlig for så vidt angår Peder Hansen og hans virksomhed. Claus Bjørns udgangspunkt er et brev til Grundtvig, 1846, fra Peter Rørdam, sognepræst i Mern, hvori brevsriveren frakender bondestanden politisk dannelse, og med en henvisning til Peder Hansens agitation knytter en forbindelse tilbage til bøndernes klageskrift til Frederik III i 1660. Peter Rørdams udtalelser er således et eksempel på en borgerlig liberal tankegang, hvorefter politik opfattes som løsrevet fra og hævet over privatinteressen, mens Peder Hansens virksomhed netop var knyttet til meget konkrete klasseinteresser vedrørende afgifter og indfæstning m.m.

Som rimeligt er, opfatter Claus Bjørn politik ganske anderledes rummeligt end Rørdam, men vurderingen af Peder Hansens agitation overtages uanfægtet » ... næppe tilfældigt, at Peter Rørdam så kontinuiteten fra tidligere til Peder Hansen, Lundbys, optræden«². Denne vurdering står og falder med graden af overensstemmelse mellem Peder Hansens politiske adfærd og de bondepolitiske træk, som af Claus Bjørn er blevet karakteriseret som traditionelle. Umiddelbart kan der peges på en række overbevisende argumenter for en sådan overensstemmelse, f.eks. den stærke tilknytning til bondestandens særlige interesser, men andre og nok så afgørende forhold knytter Peder Hansen til den bevægelse, der bl.a. med kravet om almindelig værnepligt krævede en plads for bonden på lige fod med de andre stænder.

Karakteren og resultaterne af Peder Hansens indsats kan ikke blot aflæses i Almuevennen, hvor han redegør for sin agitation og sin andel i bondestandens adresser til kongen og stænderne. I Roskilde stænderforsamling opnåede han i 1844 at blive genstand for en betydelig opmærksomhed fra forsamlingens side i anledning af de indsendte petitioner om tvangsafløsning af fæstevæsenet m.m. Flere repræsentanter for sædegårdsejerne forsøgte at gendrive petitionerne som et udtryk alene for Peder Hansens demagogiske overtalelsesevner, hvad der foranledigede den liberale Drewsen til hans noksom bekendte spot, om »Peer Hansen, som forstyrrer godsejernes nattero«³.

2. Claus Bjørn op. cit. s. 13f. og 76.

3. Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848 II*, 1934, s. 510ff. Om Peder Hansens liv og politiske gerning: D.E. Rugaard: *Fremragende danske Bønder før og nu*, 1871, s. 211-222. C.Th. Zahle: *Den danske Husmand*, 1901, s. 64-100. J.P. Jensen: *Sjællandske Bønder*, 1919, s. 17-20. Fridlev Skrubbeltrang: *Den danske husmand I*, 1952, s. 112-144. P.M. Andersen: *Den »fule folkeforfører« Peder Hansen, Lundby*, *Historisk samfund for Præstø amt*, ny række, 4, 1953-56, s. 295-324. Ole Stender-Petersen: *Husmandsagitatoren Peder Hansen, Lundby*, *ibid.* 5, 1957-61, s. 189-219. Asger Simonsen: *Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne*, 1977, s. 263ff.

Men Peder Hansen kunne skam også selv. I et bidende indlæg, »Tak for sidst«, gjorde han op med sine kritikere og udtalte nogle almindelige principper for sin agitation⁴. Det er navnlig dette lille skrift, der er udgangspunktet for de følgende overvejelser om Peder Hansens politiske forestillingsverden i 1840'erne og hans placering i forhold til 1700-tallets traditionelle bondepolitik.

I »Tak for sidst« definerer Peder Hansen selv begrebet agitation, i den betydning, som han vil vedkende sig: »at vække og opmuntre folket til modstand imod aristokratiets grundsætninger«. Om sine motiver udtaler han: »Det har aldrig været af nogen anden bevæggrund, jeg har virket for og rejst med andragender, end af et dybt og inderligt had til de aristokratiske privilegier og forrettigheder og den deraf udsprungne overmagt over bondestanden, som det ville være min største lykke og glæde at kunne tilføje et dødeligt sår, så de aldrig skulle rejse sig mere«⁵.

Der kan vel dårligt tænkes et klarere formuleret krav om ophævelse af bondens underordnede placering i systemet, ligesom denne tankegang rummer videre perspektiver end øjeblikkelige og kortsigtede lettelser i forholdet til en principielt overordnet godsejer. Om bondens motiver til at underskrive petitionerne afviser Peder Hansen, at de skulle være et udtryk for trang eller nød. Tværtimod! Med en henvisning til de »engelske arbejderuroligheder« parallelliserer han til den danske bondestand, der netop i gode tider får overskud til at fordre sine medborgerlige rettigheder: »Man må da vistnok være forberedt på, at jo mere bondens udvortes kår forbedres, desmere vil han også stræbe efter at forskaffe sig enhver borgerlig frihed og ret, som han endnu mangler, og enhver, som ikke er af alt for indskrænket dømmekraft, vil finde dette naturligt og i sin orden ... Bondestanden tilfredsstilles ikke længere ved smukke ord og tomme løfter ... den ønsker at »emanciperes« til frie borgere«⁶.

Til Peder Hansens selvbevidste hævde af bondestandens ligestilling svarer en ligeså veloplagt ironi over for de folk, som han mente anfægtede den. Herren til Engelholm, Benjamin Wolff, omtales f.eks. som »Hr. virkelig kammerråd Wolff« – en henvisning til hans nyerhvervede titel – ligesom Peder Hansen indlader sig på en række nærgående betragtninger over den titulære postsekretærs evne til at læse indenad. Det ironiske

Claus Bjørns artikel i Dansk biografisk Leksikon 5, 1980, og indledning til P. Hansen: Tak for sidst, udg. af Landbohistorisk selskab 1982, s. 3-9.

4. Peder Hansen: Tak for sidst! til Aristokraterne i Roeskilde Stænderforsamling 1844, og især til det ærede Kløverblad: Benzon, Neergaard, Wolff, 1845.

5. Peder Hansen op. cit. s. 43f. og 50f.

6. Peder Hansen op. cit. s. 69f.

stilleje brydes af voldsomme agitatoriske udfald, når Peder Hansen – ofte i et bibelsk farvet ordvalg – giver direkte udtryk for sin modvilje mod godsejerne, f.eks. til slut hvor de høje herrer erindres om den himmelske straf, når regnskabet engang skal gøres op⁷.

Blandt sine mange indlæg i *Almuevennen* skrev Peder Hansen også om »æresfølelsen«, en opsang til bondestanden om at aflægge det krybende væsen og »erkende og derved føle deres eget værd som mennesker og borgere i statssamfundet«. Godsherrer og godstjenere var »mennesker« og »medborgere«, ikke »almægtige væsener«⁸. Naturligvis satte Peder Hansen også konkrete sager på dagsordenen, men i mere principielle artikler argumenteres som oftest med en henvisning til almenvellet og medborgerlige rettigheder, en foregribelse af de efterfølgende årtiers debat om ekspropriation og almenvel⁹.

Der er således en ganske betydelig afstand til bondens traditionelle accept af sin egen position som »systemets underdog«, og billedet bekræftes af de petitioner, som Peder Hansen forfattede til kongen og stænderne. Allerede i husmandsandragendet fra 1842 karakteriseres høveriet som »stridende imod al naturlig borgerret og folkefrihed«, og om de foreslåede indgreb i godsejernes ejendomsret hedder det, »at vi alle uden forskel bør bære landets byrder, lige såvel som vi vil nyde dets goder«. Det er i god overensstemmelse hermed, at vi senere møder Peder Hansen som agitator for indførelsen af almindelig værnepligt – den sag, som Claus Bjørn opfatter som principielt forskellig fra traditionel bondepolitisk adfærd¹⁰.

7. Peder Hansen op. cit. s. 52ff. og 72. Benjamin Wolff havde som ung været ansat ved postvæsenet og blev ved sin afsked 1816 udnævnt til postsekretær. Han blev virkelig kammerråd i 1845. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris 1736-1936 IV*, 1958.

8. *Almuevennen* 1843 nr. 35.

9. Se f.eks. Peder Hansens korrespondance med H.N. Clausen i anledning af et husmandsandragende 25.6 1842, som Hansen havde givet til H.N. Clausen med anmodning om at forelægge det for stænderforsamlingen i Roskilde, *Almuevennen* 1842 nr. 42. Andragendet findes i Rigsarkivet, private andragender til Roskilde stænderforsamling 1842, opstillet i tilslutning til Danske kancelli, men ikke registreret. Jvf. artiklen »Bondestanden og godsejerklassen« *Almuevennen*. 1843 nr. 48. Endvidere bemærkninger i anledning af kancellicirkulære af 20.2 1845 vedrørende Rasmus Sørensen og Peder Hansens agitation, *Almuevennen* 1845 nr. 24-25.

10. Andragendet omtalt i note 9. Jvf. adresse til kongen fra 874 bønder, overrakt den 27.11 1843 af gårdmændene Jens Jensen og Peder Sørensen, *Almuevennen* 1843 nr. 52. Peder Hansen op. cit. s. 21. Rudi Thomsen: *Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark*, 1949, s. 138, 158 og 170. Asger Simonsen op. cit. s. 260ff. Claus Bjørn op. cit. s. 76.

I anledning af ovennævnte adresse lod Benjamin Wolff afholde privat forhør af de godt

Det betyder dog ikke, at traditionelle elementer ikke kan påvises i Peder Hansens virksomhed. Således delte han bondestandens opfattelse af kongemagten som bondens ven i kampen mod »de store«. Han forfattede og overrakte selv et husmandsandragede til kongen, og om godsejernes bestræbelser for at stække bondestandens politiske aktivitet hedder det i »Tak for sidst«, at »Danmarks *enevældige* konge og Danmarks *kraftige* bondestand vil i forening turde se Danmarks godsejerstand i øjnene og sige: »Dine bestræbelser skulle ikke lykkes dig!« Ligeledes kan der hos Peder Hansen findes belæg for den bondepolitiske opfattelse, at »alle de store holder sammen mod bonden«, men karakteristisk nok påberåbes kongen til forsvar af rettigheder, som bondestanden ifølge Peder Hansen har fælles med de andre stænder – altså hævvelse af ligeberettigelsen¹¹.

Som bekendt fik agitationen sit efterspil med det berømte bondecirkulære, men heller ikke Peder Hansens lille skrift forblev ubesvaret. Den hårdest angrebne godsejer, Benjamin Wolff til Engelholm, forfattede et gensvar, »Et par ord til publikum«, hvori han fastholdt sine synspunkter fra stændersalen om Peder Hansen som den store demagog, der forførte bondestanden til underskrift. Skriftet blev distribueret til fri afbenyttelse gennem boghandelen og blev senere suppleret med en »Yderligere erklæring« fremlagt i stænderforsamlingens læsesal¹². I den anledning anmode-

50 af Engelholms gårdmænd og husmænd, der stod som medunderskrivere af adressen. Bønderne blev bl.a. spurgt, om de personligt havde underskrevet, om de havde givet Peder Hansen penge, om de selv havde taget initiativ til adressen, om deres forpligtelser var uoverkommelige, og om de havde været udsat for »skældsord og forbandelser, mishandlinger, chicaner eller usugelser«. Sluttelig fik de tilbud om at fratræde deres fæste mod at få indfæstningen tilbage og erstatning for dokumenterede forbedringer. Ved forhøret, der ifølge Almuevennen blev afholdt for låste døre, vedkendte alle sig deres underskrifter, ca. en tredjedel af både husmændene og gårdmændene klagede over for høje afgifter, men ingen mente sig forurettede ved »mishandlinger« eller ønskede at fratræde fæstet. Inden forhøret underskrev husmændene »en erklæring« (forfatter ukendt), hvorefter deres klager ikke var rettet mod bestemte godsejere, men mod »forholdene således som de står for tiden imellem godsejerne og fæsterne«, navnlig ved tiltrædelse og afståelse af fæste. Det er et talende vidnesbyrd om støtten til Peder Hansen, at bønderne under disse forhold turde vedstå deres underskrifter og for en tredjedels vedkommende oven i købet have mod til at fastholde klagerne over deres afgifter. Almuevennen 1844 nr. 6 og 13. Forhørsprotokol og erklæring i Engelholms gods, Benjamin Wolffs privatarkiv, D.3, Landsarkivet for Sjælland.

11. Claus Bjørn op. cit. s. 39ff. og 59ff. Peder Hansen op. cit. s. 69, jvf. s. 45 og Almuevennen 1842 nr. 42 og 51 og 1843 nr. 52. Asger Simonsen op. cit. s. 435f.

12. Benjamin Wolff: Et Par Ord til Publicum i Anledning af Huusmand Peder Hansens Ytringer i sit Skrift »Tak for sidst« mig vedkommende, 1846. Roskilde stændertidende 1846, s. VII og spalte 640. Fuldmægtig Hjorteberg til Benjamin Wolff, 17.2, 6.3 og 24.7 1846, Engelholm gods, Wolffs privatarkiv, F.I.6., Landsarkivet for Sjælland. I sine

de Peder Hansen skriftligt Benjamin Wolff om en kopi, »da muligen denne »Yderligere erklæring« kan indeholde usande og ærekrænkende beskyldninger imod mig, hvilket jeg ikke kan vide på grund af, at denne »Yderligere erklæring« ikke er offentliggjort«. På brevet har Wolff noteret: »ikke svaret«, og det var unægtelig også en dristig henvendelse i betragtning af, at Benjamin Wolff var administrator af det gods, Lundbygaard, hvor Peder Hansen havde fæstet hus¹³.

Mere etablerede parlamentarikere kunne nok ængstes ved Peder Hansens kompromisløse fremfærd. I sine erindringer afgiver I.A. Hansen således det vidnesbyrd om ham, at han var »en kraftig og uforfærdet karakter, der kunne være blevet farlig for den offentlige ro og orden, når han ikke i tide var kommet til omgang og samvirke med os andre. Han sagde rent ud til Lehmann, at der ikke ville blive godt her i landet, før man slog herremændene ihjel og brændte herregårdene af«. Også agitatoren, skolelærer Rasmus Sørensen, har i sine breve til lensgreve F.M. Knuth omtalt Peder Hansens »agitatoriske dristighed« og »brændende mod og lynende iver«¹⁴.

Peder Hansen bøjede sig imidlertid loyalt efter de førere, der kom til at tegne bondebevægelsen på længere sigt, selv om hans radikale synspunkter måtte placere ham på venstrefløjen i landbopolitikken. Det fælles udgangspunkt var bondestandens interesser defineret som afskaffelsen af godssystemet under påberåbelse af almenvellet og ligeberettigelse med de andre stænder. I den sammenhæng synes Peder Hansen snarere at være et udtryk for 1840'ernes omformning af bondeholdningen end en repræsentant for 1700-tallets traditionelle bondepolitiske adfærd. Når en Peder Hansen i højere grad end en Ole Kirk fremhævede fæstebondens særlige interesser, skyldtes det formentlig regionale forskelle i udbredel-

private optegnelser, ca. 200 upaginerede sider, har Wolff ligeledes gjort rede for sin politiske virksomhed mod Peder Hansen og Bondevennerne. Optegnelserne, der beror på Engelholm, planlægges til udgivelse af forfatteren og museumsinspektør Ole Kongsted, Musikhistorisk museum.

13. Peder Hansen til Benjamin Wolff, 16.12 1846, Engelholm gods, Wolffs privatarkiv, F.I.6., Landsarkivet for Sjælland. På Lundbygaard, der var en del af det bortsolgte Vordingborgske ryttergods, var der en tradition for bondepolitisk aktivitet fra 1700-tallets slutning. Ligeledes var det en uopslidelig tradition at tilskrive denne aktivitet den skæbnessvangre indflydelse fra »vinkelskrivere og brødløse prokuratorer« eller »fule folkeforførere«. Claus Bjørn op. cit. s. 33f. 81 f. og 156f. Hans Jensen op. cit. s. 510 f. Niels Clemmensen: Interesse og politik i dansk landbrug i det 19. århundrede, 1980, s. 108ff.
14. I.A. Hansen: Mit Livs Historie og Gjerning, 1875, s. 242. Danske politiske breve II, udgivet ved Povl Bagge og Povl Engelstoft, 1948, s. 362 og 380.

sen af godssystemet, der måtte gøre dette til et mere vitalt spørgsmål for sjællænderen Peder Hansen end for jyden Ole Kirk¹⁵.

Peder Hansens personlige baggrund gav ham en stærk tilknytning til bondestandens laveste sociale lag, men hans agitation havde et tilstrækkeligt bredt sigte til at indgå som en vigtig forudsætning for den efterfølgende bondebevægelse, der betragtede selvejendom som et led i »bondestandens højere udvikling til frihed og lighed med statens øvrige borgere«¹⁶. I Landbohistorisk selskabs nyudgivelse af »Tak for sidst« giver Claus Bjørn da også Peder Hansen det skudsmål, at han »bevidst stiller sig lige« med de kammerherrer, som han polemiserede imod, ligesom skriftet tolkes som en undsigelse af den bestående samfundsorden. Heri ligger vel kimen til en vurdering af Peder Hansen, der vanskeligt lader sig forene med den resignation over for bondens principielle ulighed, som skulle være et særkende for 1700-tallets traditionelle bondepolitiske holdning¹⁷.

15. Hans Jensen op. cit. s. 521ff. og 671f.

16. Citeret efter indbydelse til at tiltræde Bondevennernes Selskab 1.6 1846, *Almuevennen*, 1846 nr. 28.

17. Peder Hansen: *Tak for sidst*, udg. af Landbohistorisk selskab 1982, s. 3.